

ՊԵՆԻՏԵՆՑԻԱՐ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ազատագրկումն ամենախիստ և միաժամանակ ամենահակասական քրեական պատիժն է: Հակասական բնույթն այն է, որ պետությունը ձգտում է հասնել պատժի նպատակների իրականացմանը ամեննին ոչ նպաստավոր պայմաններում, այն է՝ հասարակությունից խիստ մեկուսացում, ինչն օբյեկտիվորեն մարդու գոյության անբնական ձևն է, ապա՝ մեծ թվով միասեռ, «հանցածին սովորություներով վարակված» անձանց կենտրոնացումը մեկ վայրում, և վերջապես՝ պատժի կրման կացարանային պայմաններ: Հանցավոր աշխարհի հեղինակություններն արդյունավետորեն օգտագործում են նշված հակասությունները՝ դատապարտյալներին հանցավոր աշխարհի գաղափարախոսությամբ վարակելու, հանցածին իրավիճակներ ստեղծելու, դատապարտյալների հակահասարակական ուղղվածությունը խորացնելու, ամրապնդելու նպատակով: Քրեակատարողական համակարգը ոչ միշտ է ունակ կանխելու նման ազդեցության հետևանքները: Այն արտահայտությունը, որ «բանտը հանցվորության դպրոց է»,² բավականին հիմնավոր է:

Պրոֆեսոր Վ. Գ. Գրոմովի ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ ազատագրկում կրող դատապարտյալների 51.5 %-ը նշում է, որ ժամանակակից ուղղիչ հիմնարկները նպաստում են իրենց հանցավոր վարքագծին: Իսկ ազատագրկման դատապարտվածների 85 %-ը գտնում է, որ ազատագրկման ձևով պատժի կրումից հետո հանցագործությունների կատարման պատճառն ազատագրկման վայրում ինքնատիպ «հանցավոր հմտությունների կատարելագործման դասընթացներ» անցնելն է կամ ազատության մեջ կյանքի պայմաններին չհարմարվելը³:

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Հ. Խաչիկյան:

² Տե՛ս **Антоян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е.** Психология преступника и расследования преступлений. М., 1996, էջ 132:

³ Տե՛ս **Громов В. Г.**, Криминогенность мест лишения свободы и ее нейтрализация, Автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук, Тамбов, Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина, 2009, էջ 4:

Պենիտենցիար հանցավորության հասկացության վերաբերյալ գիտնականների շրջանում չկա ձևավորված միասնական կարծիք: Նրանց մի մասը, մասնավորապես՝ Յու. Ի. Կալինինը, պենիտենցիար հանցավորությունը բնութագրում է որպես քրեակատարողական հիմնարկներում ազատագրկման ձևով պատիժ կրող դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործությունների ամբողջություն¹: Նման մոտեցումը վկայում է պենիտենցիար հանցավորության առնվազն երկու հետևյալ առանձնահատկությունների գոյության մասին. նախ՝ հանցագործությունը կատարվում է որոշակի տարածքում, որի սահմաններում գործում է քրեակատարողական հիմնարկը, և երկրորդ՝ նոր հանցանքը կատարում է նախկինում այլ հանցանքի կատարման համար դատապարտված և այժմ ազատագրկման ձևով պատիժ կրող անձը:

Մյուսները պենիտենցիար հանցավորություն ասելով հասկանում են ոչ միայն ՔԿՀ-ներում ազատագրկման ձևով, այլև ազատագրկման հետ չկապված պատիժների կրման ընթացքում կատարվող հանցագործությունները²:

Գիտնականների մի երրորդ խումբ էլ պենիտենցիար հանցավորությունը կապում է ազատագրկման վայրերում ինչպես դատապարտյալների, այնպես էլ ՔԿՀ-ների աշխատակիցների կողմից կատարվող հանցագործությունների հետ³:

Կարծում ենք, սակայն, նպատակահարմար չէ պենիտենցիար հանցավորության մեջ ներառել այն դեպքերը, երբ հանցանքը կատարում են անձինք, որոնց նկատմամբ կալանքը ընտրված է որպես խափանման միջոց, որոնք գտնվում են նախնական կալանքի վայրերում, քանի որ, մեր կարծիքով, պենիտենցիար հանցավորության մեջ պետք է ընդգրկվեն միայն ազատագրկման ձևով պատիժը կրող դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործությունները: Բանն այն է, որ պենիտենցիար հանցավորությանը նպաստող գործոններն ունեն իրենց առանձնահատկությունները, որոնք կապված

¹ St' u **Калинин Ю. И.**, К вопросу о понятии, сущности и основных чертах пенитенциарного преступления // Человек: преступление и наказание: Вест. Академии права и управления Минюста России, 2004, - № 4 (48), էջ 13:

² St' u **Пинчук Б. И.**, Рецидивисты. Глава пятая / Курс советского уголовного права/ Под. ред. Н. А. Беляева, М. Д. Шаргородского, Ленинград, 1970, էջ 90:

³ St' u **Антоянц Ю. М.**, Преступность в местах лишения свободы и ее причины / Уголовное право, 2002 г., N 4, էջ 101-104:

են ազատագրկման ձևով պատիժ կրելու սոցիալական և բարոյահոգեբանական մեխանիզմների հետ:

Կարծում ենք՝ անհիմն է նաև պենիտենցիար հանցավորության մեջ ներառել ՔԿՀ աշխատակիցների կողմից կատարվող հանցանքները, քանի որ դրանք չունեն այն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են հանցավորությանն ազատագրկման վայրերում և, հետևաբար, չեն կարող դասվել պենիտենցիար հանցագործությունների թվին:

Այսպիսով, միանալով առաջին խումբ գիտնականների կարծիքին՝ նշենք, որ ազատագրկման վայրերում հանցավորություն ասելով պետք է հասկանալ պենիտենցիար հանցավորությունը՝ իր սկզբնական նշանակությամբ, այսինքն՝ հասարակությունից հարկադիր մեկուսացման պայմաններում դատապարտյալների կողմից պատժի կրման ընթացքում կատարվող հանցագործությունները: Այստեղից հետևություն՝ պենիտենցիար հանցավորության տարանջատումն ընդհանուր հանցավորությունից պայմանավորվում է հետևյալ երկու չափանիշների առկայությամբ. նախ՝ նոր հանցանքը կատարում է նախկինում այլ հանցանքի կատարման համար ազատագրկման դատապարտված անձը, և երկրորդ՝ հանցանքը կատարվում է ազատագրկման վայրում՝ ազատագրկման ձևով պատժի կրման ընթացքում:

Ազատագրկման վայրերում դատապարտյալների կողմից կատարվող հանցագործություններին բնութագրական է բռնության մշտական աճը, քանի որ վերջիններս հիմնականում կատարում են բռնության գործադրմամբ զուգորդված հանցագործություններ (սպանություն, առողջությանը ղիտավորությամբ ծանր վնասի պատճառում, խուլիգանություն, սեռական ոտնձգություններ) և հանցանքներ, որոնք խախտում են պատժի կատարման սահմանված կարգը (փախուստ, պատիժն ի կատար ածող հիմնարկի գործնեությանը խոչընդոտել, ազատագրկման ձևով պատիժը կրելուց խուսափել):

Պենիտենցիար հանցավորության գոյությունը պայմանավորված է ինչպես ընդհանուր հանցավորությանը բնորոշ տնտեսական, սոցիալական, այնպես էլ միայն ազատագրկմանը բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական գործոններով: Այս առումով բացասաբար է անդրադառնում հանրային վտանգավորություն ներկայացնող անձանց կենտրոնացումը մեկ վայրում, հանցագործների բացասական ազդե-

ցությունը միմյանց վրա, միջանձնային կոնֆլիկտները, բանտային ենթամշակույթի իշխող դերը, դատապարտյալների ներգրավումը հակահասարակական, հաճախ նաև հանցավոր խմբավորումների մեջ: Նշված գործոնների թվին կարելի է դասել նաև ՔԿՀ-ներում կենցաղային ապահովման ցածր մակարդակը, դատապարտյալների անգործությունը և այլն:

Հետևապես, գտնում ենք, որ ազատագրկման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը, նոր հանցանքների կատարման պատճառների բացահայտումը և համապատասխան կանխարգելիչ միջոցների կիրառումը, անկասկած, կնպաստեն ազատագրկման վայրերում գոյություն ունեցող բացասական երևույթների վերհանմանը և հետագա կանխմանը:

Պենիտենցիար հանցավորությունն առանձնանում է դատապարտյալների իրավական կարգավիճակի առանձնահատկություններով, պատժի կրման պայմաններով, նման հաստատությունների մեկուսացմամբ, ինչպես նաև դատապարտյալների կյանքի «մուլ» կողմերին առնչվող որոշակի սոցիալ-հոգեբանական գործոններով պայմանավորված քրեաիրավական արարքների յուրահատուկ շրջանակով: Այստեղ կարևոր դեր են խաղում բռնությամբ կատարվող տարբեր, այդ թվում՝ անձի դեմ ուղղված ծանր հանցագործությունները, որոնք բացասաբար են ազդում ազատագրկման վայրերում տիրող ընդհանուր մթնոլորտի վրա:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ պետք է նշել, որ ընդհանուր և պենիտենցիար հանցավորության աճի կամ նվազման միտումները ոչ միշտ են համընկնում: Միննույն ժամանակ պենիտենցիար հանցավորությունն իր վրա կրում է ինչպես ՔԿՀ-ներում, այնպես էլ հասարակության մեջ տեղի ունեցող երևույթների, գործընթացների ազդեցությունը:

Պենիտենցիար հանցավորության ուսումնասիրությանը բազմաթիվ աշխատություններ է նվիրել պրոֆ. Յու. Անտոնյանը: Այսպես, հեղինակը գրում է. «Իրավախախտումների հիմնական մասը կազմում են բռնությամբ կատարվող արարքները ...քիչ չեն նաև շահադիտական դրդումներով կատարվող իրավախախտումները, սակայն դրանց առանձնահատկությունն այն է, որ դրանցից շատերը բռնության արդյունք են կամ ընդհակառակը՝ դրա պատճառ... ազդեցիկ դրսևորմամբ կատարվող հանցագործությունները կարելի է

բաժանել երկու խմբի՝ բռնությամբ կատարվող հանցագործություններ և բռնությամբ կատարվող զանցանքներ, որոնք չեն հաշվառվել որպես հանցագործություն: Բնականաբար երկրորդ խումբը ոչ միայն ավելի մեծ է, այլև սնում է առաջին խմբին...»¹:

Ելնելով վերը նշվածից, կարելի է ասել, որ ազատագրկման վայրերում հանցավորությանը նպաստող գործոնները, այսպես թե այնպես, պայմանավորված են ինչպես դատապարտյալների, այնպես էլ դատապարտյալների և ՔԿՀ աշխատակիցների փոխհարաբերությունների բնույթով: ՔԿՀ-ներում հանցագործությունների կատարման օբյեկտիվ պատճռներն են հանցագործությունների կատարման ինչպես անմիջականորեն նպաստող հանգամանքները, այնպես էլ քրեախրավական հետևանքներ առաջացնող երևույթները՝ ՔԿՀ վարչակազմի բացթողումները, թերացումները, դատապարտյալների միկրոմիջավայրի առանձնահատկությունները, արտաքին ազդեցությունները:

Ուսումնասիրելով ազատագրկման վայրերում հանցավորության շարժընթացը՝ պետք է նշել, որ 2000-2011 թթ. Հայաստանի բոլոր ուղղիչ հիմնարկներում միջին հաշվով տարեկան կատարվում է 25 հանցագործություն: 2007 թ.-ին գրանցվել է պենիտենցիար հանցավորության ամենացածր ցուցանիշը՝ 11 հանցագործություն 12 դատապարտյալների կողմից: Արդեն իսկ 2003 թ.-ից նկատվում է ազատագրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների թվի կտրուկ աճ, մասնավորապես՝ 2003 թ.՝ 19 (21 դատապարտյալների կողմից), 2004 թ.՝ 13 (15 դատապարտյալների կողմից), 2005 թ.՝ 38 հանցագործություն (42 դատապարտյալների կողմից), 2006 թ.՝ 44 (47 դատապարտյալների կողմից), 2007 թ.՝ 11 (11 դատապարտյալների կողմից), 2008՝ 16 (21 դատապարտյալների կողմից), 2009 թ.՝ 15 (18 դատապարտյալների կողմից), 2010 թ.-ին հասնելով 56-ի (58 դատապարտյալների կողմից): 2011 թ.-ին պենիտենցիար հանցագործությունների թիվը կազմել է 27:

Պարզ է, որ 2000 թ.-ի համեմատությամբ 2010 թ. ուղղիչ հիմնարկներում կատարվող հանցագործությունների թիվը ավելացել է 4.5 անգամ, առավել ևս եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ 2000 թ.-

¹ St' u Криминология / под.общ. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова, М., 1995, էջ 421:

ին 13 հանցագործություն կատարվել է 6789 դատապարտյալներից 15-ի կողմից, իսկ 2010 թ.-ին՝ 56 հանցագործություն կատարվել է 4402 դատապարտյալներից 58-ի կողմից:

Այսպիսով, պետք է փաստել, որ Հայաստանում պենիտենցիար հանցավորության շարժընթացը ընդհանուր առմամբ խիստ մտահոգիչ է: Մասնավորապես, սկսած 2003թ.-ից՝ նկատվում է ազատազրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների թվի աճ:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ ազատազրկման վայրերում պատիժ կրող հանցագործների թվում քիչ չեն նաև կրկնահանցագործները, այնուամենայնիվ պետք է նշենք, որ Հայաստանում պենիտենցիար հանցավորությունը կազմում է շատ փոքր թիվ:

Առաջին հայացքից այս իրավիճակը խիստ կասկածելի է թվում, քանի որ ազատազրկման վայրերում պատիժ են կրում իրենց «գործում հմտացած» դատապարտյալները, որոնցից կարելի է սպասել նոր հանցանքների կատարում: Սակայն հանցանքների կատարումը խիստ մեկուսացման պայմաններում և վարչակազմի կողմից մշտապես վերահսկողության պայմաններում շատ ավելի է դժվարանում, քան ազատության մեջ: Իհարկե, այստեղ մեծ դեր ունի նաև ազատազրկման վայրերում հանցագործությունների լատենտայնության բարձր մակարդակը: Բանը այն է, որ ինչքան մեծ է գրանցված հանցագործությունների թիվը, այնքան ցածր է գնահատվում ՔԿՎ վարչակազմի աշխատանքը:

«Հանցավորությունն ազատազրկման վայրերում մեծ է ոչ միայն իր ծավալներով, այլև՝ վտանգավոր իր բնույթով և առանձնանում է դաժանությամբ. գրանցվում է դրանց չնչին մասը միայն»: Խորհրդային միության մասշտաբով մարդիկ անտեղյակ էին, քանի որ ազատազրկվածների թվի և վերջիններիս կողմից կատարվող հանցագործությունների քանակի վերաբերյալ վիճակագրությունը գաղտնի էր: Ազատազրկման վայրերում կատարվող հանցագործությունների մասին գրեթե ոչինչ հայտնի չէր: Սակայն այդպիսիք կատարվել են ու դեռ կկատարվեն¹:

Ազատազրկման վայրերում լատենտայնության հիմնական պատճառներից է նաև բանտային ենթամշակույթը:

Լատենտայնության բարձր աստիճանը հատկապես բնութագրական է համեմատաբար ոչ շատ վտանգավոր հանցագործություն-

¹ Sté u Стуканов А. П., Кресты. История побегов, СПб., 2001, էջ 66:

ներին՝ ծեծ, խոշտանգում, բռնությամբ կատարվող արվամոլություն, խուլիգանություն և այլն: Վերջիններս որոշ չափով ընկալվում են որպես բնական, «բանտային կյանքին» բնորոշ երևույթներ:

Նման իրավիճակում ՔԿՀ-ներում հանցանք կատարած անձանց մոտ ձևավորվում է հակաիրավական վարքագծի դրսևորմանը նպաստող անպատժելիության և ամենաթողության զգացում: Ա. Ի. Դոլգովան այս կապակցությամբ արտահայտում է իր դիրքորոշումը՝ նշելով. «այնտեղ, որտեղ հանցավոր գործնեությունը չի կանխվում, մեղավորները չեն պատժվում և նրանց նկատմամբ չեն կիրառվում քրեական օրենսգրքով նախատեսված միջոցները, հանցավորությունը աճում է, ընդ որում՝ աճում է դիտավորությամբ կատարվող հանցագործությունների թիվը, հանցավորությունը ստանում է կազմակերպված բնույթ, նրանում ներգրավվում են նորանոր մարդիկ»¹:

Դա բացատրվում է դատապարտյալների միջանձնային հարաբերությունների առանձնահատկությամբ (ինքնադատաստանի վախը, «իշխանության» կայուն հիերարխիկ բնույթը և այլն): Դատապարտյալների վարքագծի վրա ազդող հիմնական գործոններն են «քրեական աշխարհում» ընդունված օրենքները, նորմերը, սովորույթները, որոնք ուղղակիորեն արգելում են ցանկացած բնույթի համագործակցություն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի հետ: «Պետք է ենթադրել՝ քանի որ պատժի կրման սահմանված կարգի դեմ ուղղված ռոտնձգությունները պայմանավորված են նշված գործոնների էական ազդեցությամբ, ապա հենց այդ հանցագործություններին էլ բնութագրական է բնական լատենտայնությունը»²:

Մյուս կողմից էլ լատենտայնության պատճառը հենց ուղղիչ հիմնարկների աշխատանքն է. քրեակատարողական հիմնարկի նպատակն է դատապարտյալների ուղղումը և նոր հանցագործությունների կանխումը վերջիններիս կողմից:

Այս կապակցությամբ Վ.Վ.Ստրուկովը նշում է. «Ազատագրվման արդյունավետության մասին կարելի է դատել ըստ նրա, թե ուղղիչ հիմնարկներում ազատագրվածները կատարում են արդյոք նոր հանցագործություններ, հնարավորություն ունեն արդյոք նոր հանցագործություն կատարել պատժի կրման ընթացքում և զսպում է

¹ St' u Долгова А. И., Преступность и стратегия борьбы, М., 1998, էջ 60:

² St' u Каретников И. В., Обстоятельства, детерминирующие преступность в исправительно-трудовых колониях, Москва, 1986, էջ 13:

արդյոք հանցագործությունների կատարումից այլ դատապարտյալների տխուր օրինակը»: Մա է պատճառը, որ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը հաշվառումից հաճախ թաքցնում է հենց այն հանցագործությունները, որոնք ուղղակիորեն ոտնձգում են պատժի կրման կարգի դեմ: Այստեղ խոսքը, փաստորեն, պենիտենցիար հանցավորության արհեստական լատենտայնության մասին է¹:

Կատարված հանցագործությունները հաշվառումից թաքցնելը հիմնականում դրսևորվում է քրեական գործ հարուցելուց հրաժարվելու մասին կեղծ որոշում կայացնելու, հանրորեն վտանգավոր արարքները ոչ թե որպես հանցագործություն, այլ որպես պատժի կրման սահմանված կարգի խախտում հաշվառելու մեջ և այլն:

Թերևս, տեղին չէ խոսել հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության մասին՝ հիմնվելով թիվ 2 աղյուսակում տրված վիճակագրական տվյալների վրա, առավել ևս այն դեպքում, երբ համաներման ակտերի կիրառման արդյունքում ազատագրկման վայրերից հիմնականում ազատ են արձակվում դրական բնութագրվող, հանրային քիչ վտանգավորություն ունեցող դատապարտյալները, ինչի հետևանքով քրեակատարողական հիմնարկներում ազատագրկվածների գերակշիռ մասը կազմում են ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատապարտված, հակասոցիալական կայուն դիրքորոշում ունեցող անձինք, որոնցից շատերն էլ պատժի կրման սահմանված կարգի չարամիտ խախտողներն են և «հանցավոր ավանդույթների» ակտիվ տարածողները:

Ազատագրկման վայրերում լատենտայնության բարձր աստիճանով հատկապես աչքի են ընկնում անձի սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործությունները: Պատճառն այն է, որ բռնության ենթարկված դատապարտյալները, որպես կանոն, աշխատում են հնարավորինս թաքցնել կատարվածը, քանի որ նման անձինք՝ ըստ բանտային օրենքների, ինքնաբերաբար դասվում են «բարոյալքվածների» շարքը՝ բանտային հիերարխիայի ամենաստորին օղակը:

¹ St' u **Милкоков С. Ф.**, Классификация скрытых преступлений по степени их латентности // Латентная преступность, Познание, политика, стратегия, М., 1993, էջ 234; Акутаев Р. М. Латентная преступность: Актуальность проблемы и понятие // Государство и право, 1997, № 12, էջ 85:

Anna Asatryan
Соискатель кафедры уголовного права ЕГУ

ПЕНИТЕНЦИАРНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В РА

В статье обосновывается, что преступность в местах лишения свободы представляет собой сложную и серьезную проблему не только для исправительных учреждений, но и общества в целом. В частности, отмечается, что преступления, совершенные в период отбывания лишения свободы, оказывают негативное воздействие на достижение целей уголовного наказания, подрывают авторитет уголовно-исполнительной системы, дестабилизируют оперативную обстановку и состояние правопорядка в исправительных учреждениях, свидетельствуют о наличии коренных противоречий, возникающих при исполнении лишения свободы.

Anna Asatryan
Applicant of the YSU Chair of Criminal Law

PENITENTIARY CRIME IN RA

Penitentiary crime is a complex and serious problem not only for correctional institutions, but for society as a whole. Crimes committed while serving imprisonment, have a negative impact on the achievement of the goals of criminal punishment, undermine the authority of the penitentiary system, destabilize the operational situation and the state of law and order in correctional institutions, indicate the existence of fundamental contradictions while performing imprisonment.

Բանալի բառեր՝ պենիտենցիար հանցավորությունը, քրեակատարողական հիմնարկներ, պատիժ, լատենտայնություն, ազատազրկում, դատապարտյալ:

Ключевые слова: пенитенциарная преступность, исправительные учреждения, уголовное наказание, латентность, лишение свободы, осужденный.

Key words: Penitentiary crime, correctional institutions, punishment, imprisonment, latency, convict.